

İslâm Medeniyetinin İnşasında İki Farklı Yaklaşım: Tevazün ve Zahirperestlik

Ali BAKKAL

Arapça bir kelime olan **medeniyet**, “şehir” anlamına gelen **medine** kelimesinden türetilmiştir. **Medeni** kelimesi ise “şehre mensup olan, şehirli” manasına gelir. Batı dillerinde medeniyet anlamında kullanılan **civilisation** kelimesi de Latince’de şehirli anlamına gelen **civilis** kelimesinden türetilmiştir. Netice itibariyle gerek Arapçada, gerekse Latince kök anlamı itibariyle medeniyet; şehirlilik, şehirli yaşam tarzı anlamına gelir.

Günümüzde medeniyet terimi, esas itibariyle üç ayrı anlamda kullanılmaktadır:

a) Gündelik dildeki “medeni insan” ifadesinde olduğu gibi başkalarına karşı görgülü davranma konusunda insana kendini kontrol etme yeteneği veren kural ve değerler bütünüdür.

b) Gelişmiş olarak kabul edilen toplumu, gelişmemiş sayılan toplumlardan ayıran özelliklerdir. Bu anlamıyla medeniyet, insanlığın ulaştığı birikim ve gelişmişlik düzeyini ifade ettiği gibi, bu düzeyin Batılı toplumlarca kaydedildiği telakkisiyle zaman zaman modern Batı medeniyetiyle özdeş anlamda kullanılmaktadır.

c) Ortak özellikler gösteren sosyal gruplar veya bunların bütünüdür. Bu kullanımda bütün medeniyetler tarihi anlamda olmasa bile felsefi anlamda birbirinin çağdaşı kabul edilir ve böylece incelenir. Eski Mısır medeniyeti, İslâm medeniyeti, Hint medeniyeti, Ortaçağ Hıristiyan medeniyeti gibi kullanımlar bu üçüncü anlamı ifade etmektedir.

Bediüzzaman, medeniyet kavramını daha ziyade “dünyada, insanlar ve

Bediüzzaman,
medeniyet
kavramını daha
ziyade "dünyada,
insanlar ve
gruplararası
münasebetleri
düzenleyen
değerler bütünü,
değerler sistemi"
anlamında
kullanır. İslâm
medeniyeti,
insanlar
arasındaki
münasebetleri,
İslâm dininin
değerler sistemine
göre düzenler.

gruplararası münasebetleri düzenleyen değerler bütünü, değerler sistemi" anlamında kullanır. İslâm medeniyeti, insanlar arasındaki münasebetleri, İslâm dininin değerler sistemine göre düzenler. Bu değerler sistemine göre İslâm medeniyetinin temel istinat noktası kuvvet değil, **hak**tır. Gayesi menfaat değil, **fazilet ve rıza-i İlahî**'dir. Hayat kanunu cidal ve kavga değil, **yardımlaşma**dır. Toplumlararasıdaki ilişki, ırkçılık temeli üzerine değil, **dini, sınıfı ve vatani rabitaler** üzerine kurulur. Bu rabitaler da kişinin, nefsi heveslerine engel olup, ruhunu manevi alanda yükseltmeye ve en yüksek kemal derecesine çıkarmaya sevk eder.

Hakkın gereği ittifak etmektir. **Faziletin** gereği yardımlaşmadır. **Yardımlaşmanın** gereği, herkesin birbirinin imdadına kulak vermesi ve yardımına koşmasıdır. **Dinin** gereği İslâm kardeşliğini gerçekleştirmektir. **Nefsi gemlemekle bağlamak** ve **ruhu kemâlâta kaçılmakla serbest bırakmanın** gereği ise dünya ve ahiret saadetidir. Bu sistem İlahî'dir; âdildir; ruh ve bedeni birlikte kuşatır ve inanmayanlara da dünyada rahat ve huzuru temin eder.

İslâm medeniyetinin temel dinamikleri hak, fazilet, yardımlaşma, dinî, sınıfı ve vatani rabitaler olmakla birlikte, bu genel prensiplerin uygulamasında farklılıklar olabilir. Bediüzzaman, bu konuda iki tür yaklaşımın olduğunu ifade eder: **Tevazün** ve **zahirperestlik**. Bediüzzaman'a göre tevazün; ölçülü bir şekilde zaruret halini dikkate alarak detaylı bir araştırma sonucunda İslâmî hükümleri tatbik etmektir. Zahirperestlik ise; ölçsüz, lafzın sadece literal anlamını esas alarak uygulama yapmaktır. Muvazenesiz, zahirperestâne hareket, çıkılmaz bir yola sapmaktır. Bediüzzaman'a göre İslâm medeniyetinin güzelliği, ancak İslâm ahkâmını tevazün yoluyla uygulama neticesinde orta çıkacaktır. Tevazün yolunun iki şartı vardır. Birincisi, zaruret hallerini dikkate almaktır. Ancak, bunu yaparken de aşırı gitmemek, bu konuda mutedil bir yol izlemek gerekir. İkincisi ise müdakkik olmak, yani detaylı bir araştırma sonucunda hükümleri uygulamaktır. Detaylı bir araştırma, hükmün tatbik edilmesi halinde kendisine yüklenen amacı gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini açığa çıkarır. Bir hüküm, ancak kendisine yüklenen amacı gerçekleştirecekse uygulanmalıdır. Fakat tatbiki halinde amacının zıddına bazı durumlar ortaya çıkacaksa bu hükmün tatbik edilmesi doğru olmaz. İşte bu durumda zaruret hali ortaya çıkmış olur.

Bediüzzaman'ın konuyu açıklamak için verdiği örnekleri orijinal ifadeleriyle ortaya koymak istiyoruz:

a. Bediüzzaman, şahısların hatalarından kaynaklanan bütün sıkıntılara rağmen, meşrutiyetin eskiden var olan padişah hakimiyetinden daha iyi olduğunu savunur ve bu konuda şöyle der:

"Bunu da cidden söylüyorum: Eğer meşveret şeriatından bir parmak müfarakat ederse (ayrılırsa), eski hal yüz arşın ayrılmıştır.

Sual: Neden?

Cevap: Bir ince teli, rüzgâr her tarafa çevirebilir. Fakat içtima ve ittihat ile hâsıl olan hablül-metîn (sağlam ip) ve urvetü'l-vüskâ (kopmaz ve sağlam kulp) değme şeylerle tezelzül etmez (sarsılmaz). İcmâ-ı ümmet, şeriatında bir delîl-i yakîndir (kesin delildir). Rey-i cumhûr (çoğunluğun görüşü), şeriatında bir esastır. Meyelân-ı âmme (insanların çoğunun bir şeye meyletmesi, çoğunluk tarafından bir şeyin iyi karşılanması) şeriatında muteber ve muhteremdir.

İşte bakınız: Eski padişahların iradesini, Ermeni rüzgârı ve ecnebi havası veya vehmin vesvesesi esmekle çevirebilirdi. O da, sükûta rüşvet-i mâneviye

olarak, birçok ahkâm-ı şeriatı feda ediyordu. Şimdi kapı açıldı; fakat, tamamı ileride (açılacaktır). Üç yüz ârâ-i mütekâbile (karşılıklı görüş) ve efkâr-ı mütehâlife (birbirine zıd fikir), hak ve maslahattan başka bir şey ile musalaha etmez (anlaşmaz) veya sükût etmezler (susmazlar). Hak ve maslahat ise, şeriat-ı esastır. Fakat, *İnne'd-darûrâti tûbihu'l-mabzûrât* (Zaruretler haramları mubah kılar) kâide-i şer'iyesinde bazen haram bildiğimiz şey, ilcâ-i zarûretle (zaruretin zorlamasıyla) vâcib olur. Taaffün etmiş (kokmuş, kangren olmuş) parmak kesilir; tâ el kesilmesin. Selâmet-i millet, cevher-i hayata tevakkuf etse, vermekten tevakkuf edilmez; nasıl ki, edilmedi. (Milletin selâmette olması nihai olarak bizzat hayatının varlığına bağlı olacaksa, bazı fedakârlıkların yapılmasından çekinilmez. Nitekim meşrutiyetin kabulüyle birlikte zaruret esasına dayanan bazı fedakârlıklar kabul edilmiştir.) Dünyada en acib, en garibi, ruhunu iftiharla selâmet-i millete feda edenlerden, bazen garazında menfaat-i cüz'îye-i gururîyesinde buhl (cimrilik) eder, vermiyor. (Dünyada en çok hayret edilecek kişiler, milletin selameti uğruna hayatlarını iftiharla feda etmekten çekinmezken, gururlarına dokunduğu için kendi şahsi ve küçük menfaatlerini feda etmekte cimrilik edenlerdir.)

Demek şeriatı isteyenler iki kısımdır: Biri, muvazene ile (ölçülü ve dengeli bir şekilde) **zarureti** nazara alarak, müdakkikâne (detaylı bir araştırma sonucunda) meşrutiyeti şeriata tatbik etmek istiyor. Diğer de, muvazenesiz, zâhirperestâne, çıkılmaz bir yola sapıyor.”

Bu ifadelerde görüldüğü üzere Bediüzzaman, zaruret hallerini dikkate almadan İslâm ahkâmını uygulamaya kalkışan kişiyi ölçüsüz, dengesiz, zahire ve görünüşe saplanan bir kişi olarak görmektedir ki bu kişinin yolu da çıkmaz sokaktır.

b. Zaruret hali gereğince Ermenilerin vâli ve idareci olmaları gerekir.

“İşte me'muriyet filcümle (kısmen) ve askerlik bilcümle (tamamen) bizde olduğu için, servetimizi israf eline verip neslimizi etrafa saçıp zayi ettik. Eğer öyle gitse idi, biz de elden giderdik. İşte onların asker olması, zarurete yakın bir maslahat-ı mürseledir. Hem de mecburuz. Mesâlih-i mürsele ise, İmâm-ı Mâlik mezhebinde bir illet-i şer'îye olabilir.

S – Şimdi Ermeniler kaymakam ve vâli oluyorlar, nasıl olur?

C – Saatçi ve makineci ve süpürgeci oldukları gibi... Zira meşrutiyet, hâkimiyet-i millettir. Hükûmet hizmetkârdır. Meşrutiyet doğru olursa; kaymakam ve vâli, reis değiller, belki ücretli hizmetkârlardır. Gayr-i müslim reis olamaz, fakat hizmetkâr olur. Farzediniz ki, me'muriyet bir nevi riyaset ve bir ağalıktır. Gayr-i müslimlerden üç bin adamı ağalığımıza, riyasetimize şerik ettiğimiz vakitte; millet-i İslâmiyeden aktâr-ı âlemde üç yüz bin adamın riyasetine yol açılıyor. Biri zâyi edip, bini kazanan zarar etmez.

S - Şeriatın bazı ahkamı, meselâ vâlilerin vazifelerine taallûku var.

C – Bundan sonra bizzarure hilâfeti temsil eden Meşihât-ı İslâmiyye ve diyânet dairesi; hem âli (yüksek), hem mukaddes, hem ayrı, hem nezzâre (gözetici) olacaktır. Şimdi hâkim, şahıs değil efkâr-ı âmme olduğu için, onun nev'inden şahs-ı mânevî bir fetvâ emîni ister.” “İşte şu hâkimin fetva emîni, Meşihatta mezâhib-i erbaadan (dört mezhepten) kırk – elli ulemâ-i muhakkik (araştırmacı alim) bir meclis-i mebusân-ı ilmiye (seçilmiş bir ilmî meclis) teşkiliyle şahs-ı manevîleri, öteki şahs-ı mânevîye fetva eminlik edecektir. Yoksa, hâkim ve müftü bir cinsten olmazsa, birbirinin lisanını anlamazlar. Zira şahs-ı

*Bediüzzaman,
zaruret hallerini
dikkate almadan
İslâm ahkâmını
uygulamaya
kalkışan kişiyi
ölçüsüz,
dengesiz, zahire
ve görünüşe
saplanan bir
kişi olarak
görmektedir ki bu
kişinin yolu da
çıkılmaz sokaktır.*

Bediüzzaman,
idarî ve siyasi
konularda zaruret
hükümlerinin
uygulanmasını
muvazeneli bir
İslâm anlayışının
gereği olarak
görmekle birlikte,
aynı konularda
dış müdahalelerle
bazı fetvaların
verilmesini hoş
karşılammış,
Dârü'l-Hikmeti'l-
İslâmiyye azalığı
yaptığı sırada
bu konularda
taviz verilmesine
tarafdar
olmamıştır.

vâhid (tek kişi) şahs-ı mânevîyi kandıramaz ve tenvir edemez.”

c. Mağlub İslâm milletleri zaruret prensibini kullanmak mecburiyetindedirler.

Bediüzzaman, esaretten sonra İstanbul'a gelir ve Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azalığına tayin edilir. Bu görevlendirmeden sonra yazdığı *Sünubat* adlı risalesinde Birinci Dünya Harbi'nden sonraki İslâm dünyasını şöyle tasvir eder:

“İşte Hind, düşman zannederek, halbuki pederini öldürmüş, başında oturmuş bağırıyor.

İşte Tatar, Kafkas, öldürülmesine yardım ettiği şahıs biçare vâlideleri olduğunu “ba'de harabi'l-Basra” anlıyor. Ayak ucunda ağlıyorlar.

İşte Arab, yanlışlıkla kahraman kardeşini öldürüp, hayretinden ağlamayı da bilmiyor.

İşte Afrika, biraderini tanımayarak öldürdü, şimdi vaveylâ ediyor.

İşte âlem-i İslâm, bayraktar olduğu gâfletle bilmeyerek öldürmesine yardım etti, vâlîde gibi saçlarını çekip âh-u fizar ediyor.

Milyonlarca ehl-i İslâm, hayr-ı mahz (mutlak hayır) olan sefer-i hacca şedd-i rahl etmek (yolculuğa çıkmak) yerine, şerr-i mahz (mutlak şer) olan düşman bayrağı altında dünyada uzun seyahatler ettirildi.”

Bu sözlerin arkasından Bediüzzaman, Arapça olarak şu ifadeyi kullanıyor: “*Fa'tebirü: Kemâ enned-darürâti tûbihul-mabzûrâti; kezâlike, tüshehilül-müşkilât.*” Yani “Bundan ibret alınız: Zaruretler, haram olan şeyleri mubah kıldığı gibi, zor ve çetin olan şeylerde de kolaylık sağlar.” İslâm milletlerinin dağınıklığından sonra bu ifadeyi kullanmakla, ister istemez bundan sonra siyasi ve idari konularda zaruret hükümlerine göre hareket etmek mecburiyetinde olduklarını anlatmaya çalışır.

Bediüzzaman, idarî ve siyasi konularda zaruret hükümlerinin uygulanmasını muvazeneli bir İslâm anlayışının gereği olarak görmekle birlikte, aynı konularda dış müdahalelerle bazı fetvaların verilmesini hoş karşılamamış, Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azalığı yaptığı sırada bu konularda taviz verilmesine tarafdar olmamıştır. *Tarihçe-i Hayatı*'nda bu konu şöyle ifade edilmiştir: “Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'de demir gibi dayandı. Ecnebî tesirâtı, Dârü'l-Hikmet'i kendine âlet edemedi. Yanlış fetvâlara karşı, pervâsızca mücadele etti.”

Mağlub milletlere zaruret hükümlerini galipler dayatmamalı, mağluplar bunları kendileri takdir etmelidir.

Netice itibariyle, “Ruh-ı meşrutiyet, şeriattandır; hayatı da ondandır. Fakat ilcâ-i zaruretle (zaruretin zorlamasıyla) teferruat (hükümlerde farklılık) olabilir, muvakkaten muhalif (aykırı) düşün. Hem de, her ne hâl ki, meşrutiyet zamanında vücuda gelir; meşrutiyetten neşet etmesi lazım gelmez. Hem de hangi şey vardır ki, bütün ahvali şeriata muvafık olsun; hangi adam var ki, bütün ahvali şeriata mutabık olsun. Öyle ise bir şahs-ı mânevî olan hükümet dahi masum olamaz; ancak Eflâtûn-i İlâhî'nin Medine-i fâzıla-i hayaliyesinde masum olabilir. Lâkin, meşrutiyet ile suistimalâtın ekser yolları münset (kapalı) olur: istibdatta ise açıktır.”

Özet

Bediüzzaman, medeniyet kavramını “dünyada, insanlar ve gruplararası münasebetleri düzenleyen değerler bütünü, değerler sistemi” anlamında kullanır. İslâm medeniyeti, insanlar arasındaki münasebetleri, İslâm dininin değerler sistemine göre düzenler. Bu bağlamda, İslâm medeniyetinin temel dinamikleri hak, fazilet, yardımlaşma, dinî, sınıflı ve vatani rabitaler olmakla birlikte, bu genel prensiplerin uygulamasında farklılıklar olabilir. Bediüzzaman, bu konuda iki tür yaklaşımın olduğunu ifade eder: Tevazün ve zahirperestlik. Bu yazıda, İslam medeniyetinin inşasında bu iki farklı yaklaşım ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslam medeniyeti, tevazün, zahirperestlik, zaruret

Abstract:

Bediuzzaman uses the concept of civilization in the sense of “a system of values organizing the relationships between individuals and groups in the world.” The Islamic civilization bases the arrangement of relationships between human beings on the value system of Islam. In this context while the fundamental dynamics of the Islamic civilization are righteousness, virtuosity, cooperation, relations pertaining to religion, class and homeland, there may be variations in the practice of these principles. Bediuzzaman states two different approaches in this context; equivalence and fondness of appearance. This paper deals with these two different approaches to the Islamic civilization.

Key Words:

Islamic civilization, equivalence, fondness of appearance, necessity

